

توان‌افزایی جوامع محلی و حکمروایی خوب روستایی^۱

مجید سعیدی‌راد، اسد رازانی، نقی عسگری، علی رنجبرکی

چکیده. در چند سال اخیر بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی (بنیاد علوی) در خصوص آبادانی و پیشرفت مناطق محروم کشور و دستیابی به عدالت اجتماعی، رشد اقتصادی و حفاظت از منابع طبیعی و محیط‌زیست با بررسی مدل‌های توسعه روستایی در کشور، مدل آبادانی و پیشرفت جوامع محلی را در شهرستان‌های مختلف طراحی و عملیاتی نموده است. طرح توان‌افزایی جوامع محلی شهرستان قصرقند نیز یکی از این طرح‌ها می‌باشد که در راستای اقتصاد مقاومتی با هدف پیشرفت و آبادانی روستاها و مناطق محروم برای روستاهای بالای ۲۰ خانوار شهرستان قصرقند در استان سیستان و بلوچستان توسط بنیاد علوی تهیه می‌شود. در فاز اول این طرح ۳۰ روستا از میان ۱۱۲ روستای بالای ۲۰ خانوار شهرستان انتخاب شده است و با استفاده از روش ارزیابی مشارکتی روستایی PRA مرحله اول این طرح یعنی بسیج جامعه محلی با همکاری بنیاد علوی، دولت و مردم محلی به پایان رسیده است. در این پژوهش کیفی سعی بر آن است نتایج این مرحله که به‌وسیله مصاحبه نیمه ساختاریافته گردآوری شده است تشریح گردد.

کلیدواژگان: توان‌افزایی جوامع محلی، مشارکت، حکمروایی خوب روستایی، شهرستان قصرقند، استان سیستان و بلوچستان

۱- مقدمه

در چندین دهه گذشته، الگوی مدیریتی حاکم بر کشورهای در حال توسعه (بالا به پایین) بوده و دولت مشارکت روستاییان در برنامه‌های کشورها را، در پایین‌ترین حد خود قرار داده است که اثر آن در برنامه‌های توسعه گذشته در ایران نیز به چشم می‌خورد. به همین علت است که با وجود سرازیر شدن امکانات به روستاها در اوایل انقلاب، باز شاهد کاهش مشکلات روستاها و به تبع آن شهرها نشده‌ایم و این طرح به دلیل عدم توجه به خواسته‌های واقعی مردم و عدم مشارکت آن‌ها در فرآیند برنامه‌ریزی در بیشتر موارد با استقبال ساکنان روستایی مواجه نشده است. ولی امروزه با پی بردن به اثر منفی برنامه‌ریزی متمرکز، نگرش

^۱ - این مقاله از طرح ملی «توان‌افزایی جوامع محلی شهرستان قصرقند» که توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی در حال اجرا می‌باشد، برگرفته شده است. شایان ذکر است کارفرمای این طرح بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی (علوی) می‌باشد.

برنامه ریزان نسبت به مدیریت و برنامه‌ریزی و توسعه روستایی تغییر یافته که منجر به بروز تحول عظیمی در روند مدیریت روستایی شده است. پیامد این تغییر نگرش استفاده از نیروهای مردمی در فرایند تصمیم سازی و برنامه‌ریزی روستایی است. حکمرانی مشارکتی روستایی عنوانی است که امروزه به این نو مدیریت لقب می‌گیرد. این نوع مدیریت بیان می‌کند که به جای اینکه دولت آنچه را مردم نمی‌توانند و هم‌زمان مردم محلی در چارچوب تشکیلات اجتماعات محلی خود، هر آنچه را می‌تواند فراهم می‌کنند و در مورد آن تصمیم می‌گیرند؛ بنابراین در الگوی جدید برنامه‌ریزی و مدیریت روستایی تأکید بر رهیافت مشارکتی با حرکتی دوسویه است که عاملی مؤثر در افزایش توان اجتماعات برای پاسخ‌گویی به نیازهای مردم روستایی در جریان توسعه به شمار می‌رود. مدیریت مشارکتی یک نگرش جامع برای جلب مشارکت فردی و گروهی بین بهره‌برداران و سازمان‌های فعال در یک عرصه است. به بیان دیگر مدیریت مشارکتی، مشارکت افراد مناسب، در زمان مناسب و برای انجام کار مناسب است. اهمیت مدیریت مشارکتی به حدی است که عده‌ای از صاحب‌نظران معتقدند نظام حکومتی آرمانی در جهان آینده مبتنی بر مشارکت کلیه آحاد جامعه، نه نخبگان و برگزیدگان آنان می‌باشد. در چند سال اخیر بنیاد مستضعفان انقلاب اسلامی (بنیاد علوی) نیز به عنوان سازمانی غیردولتی در خصوص آبادانی و پیشرفت مناطق محروم کشور با بررسی مدل‌های توسعه روستایی در کشور و به تأسی از مدیریت مشارکتی، مدل آبادانی و پیشرفت جوامع محلی را با کمک دولت و مشارکت همه‌جانبه مردم محلی در شهرستان‌های مختلف کشور طراحی و عملیاتی نموده است. طرح توان‌افزایی جوامع محلی شهرستان قصرقند نیز یکی از این طرح‌ها می‌باشد که در راستای اقتصاد مقاومتی با هدف پیشرفت و آبادانی روستاها و مناطق محروم برای روستاهای بالای ۲۰ خانوار شهرستان قصرقند در استان سیستان و بلوچستان توسط بنیاد علوی در حال انجام است و می‌تواند در آینده الگویی مناسب در جهت حکمروایی خوب روستایی در کشور گردد.

۲- مبانی نظری

۱-۲- توانمندسازی

توانمندسازی از مؤلفه‌های جدید توسعه و از عناصر اصلی در بازنگری مفهوم آن است. توانمندسازی به معنای ایجاد قدرت قانونی، یا به سخن دیگر سرمایه‌گذاری به منظور تقویت قدرت قانونی برای تواناسازی و تفویض اختیار به مردم است. دلالت مستقیم توانمندسازی مقابله با عوامل بی‌قدرتی است. بی‌قدرتی نه تنها به ایجاد فقر منجر می‌شود، بلکه محصول اصلی و مستقیم آن است. جلوه‌های اصلی بی‌قدرتی عبارت است از:

-نداشتن قدرت اقتصادی که همان فقر مادی است

-نداشتن قدرت تصمیم گیر که به معنای فقر سیاسی و معنوی است

-نداشتن قدرت انتخاب که به معنای فقر فرهنگی یا ناآگاهی است.

مفهوم توانمندسازی در کانون مفاهیم جدید توسعه و تقویت راهبردهای فقرزدایی به‌ویژه در مناطق روستایی قرار دارد. توانمندسازی فرایند اقدام اجتماعی است که مشارکت مردم، سازمان‌ها و جوامع محلی را در دستیابی به اهداف خود ارتقاء می‌دهد... با این نگاه توانمندسازی به معنای قدرتمند شدن یا به عبارتی به قدرت دست یافتن جهت تسلط دیگران نیست، بلکه بیشتر قدرتی است که با دیگران جهت تغییر مؤثر و اثربخش تشریک‌مساعی می‌کند. در این راستا توماس اسلیتر^۱ از توانمندسازی تعریف زیر را ارائه کرده است؛ توانمندسازی یعنی فرایند گسترش قابلیت‌ها و ظرفیت‌های موجود برای مشارکت در گفتگو، مذاکره و تحت نفوذ و کنترل درآوردن نهادها و سازمان‌هایی است که در زندگی جوامع روستایی تأثیر دارند؛ بنابراین توانمندسازی یعنی فرایند افزایش قدرت چانه‌زنی مردم با مؤسسات و سازمان‌های دولتی که عملکرد آن‌ها بر زندگی مردم مؤثر تأثیر دارند (رضوانی، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

۲-۲- حکمروایی روستایی

جسوب^۲ حکمروایی را «تزلزل رژیم‌های سیاسی» می‌نامد، به این صورت که اعمال قدرت سیاسی، فقط در انحصار قلمرو دولت ملی نیست و اکنون در میان بازیگران و عاملیت دولتی و غیردولتی که دارای معیارهای فضایی متعدد و از قلمروهای مختلفی

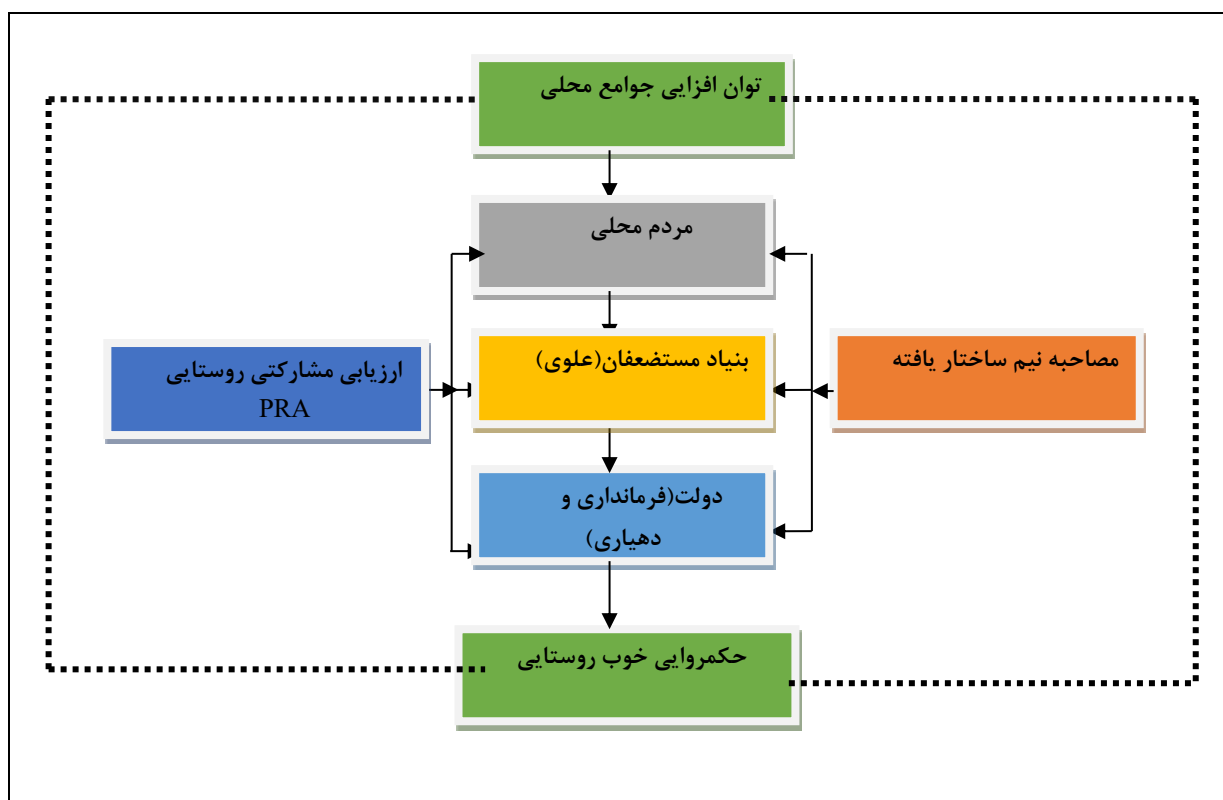
¹ - Sliter

² - Jessop

می‌باشند تقسیم‌شده است (طالب، ۱۳۸۹: ۱۵۰). مهم‌ترین شاخص‌هایی که بانک جهانی و سازمان‌های بین‌المللی برای سنجش وضعیت حکمروایی خوب معرفی کرده‌اند عبارت‌اند از: قانون محوری، مسئولیت‌پذیری، پاسخگویی، شفافیت، اجماع‌گرایی، مشارکت مردمی، عدالت و برابری، کارایی و اثربخشی و مشروعیت. با عنایت به این شاخص‌ها، به نظر می‌رسد باید رهیافت انسان‌گرا را جایگزین رهیافت مکانیکی کرد؛ رویکرد انسان‌گرا به توسعه کیفی آحاد انسانی می‌اندیشد و بیش از هر چیز بر خودآگاه کردن آنان نسبت به هویت و توانمندی‌شان تأکید می‌ورزد (عظیمی آملی و افتخاری، ۱۳۹۳). بنابراین مشارکت روستاییان در اداره امور روستا و نیز فرایند تصمیم‌سازی، طراحی و برنامه‌ریزی عمرانی و توسعه‌ای در محیط‌های روستایی را می‌توان حکمروایی روستایی نامید (دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، ۱۳۸۹: ۳۳۵). رویکرد حکمروایی روستایی فرایند تأثیرگذاری همه ارکان اثرگذار روستایی بر مدیریت روستاست. در این رهیافت، تمامی کنشگران جامعه روستایی به همیاری و هم‌افزایی خواهند پرداخت تا توسعه پایدار روستایی نهادینه شود.

۳- مدل مفهومی تحقیق

بر مبنای مبانی نظری و ادبیات موضوع که به‌طور خلاصه ارائه شد. رویکرد نظری پژوهش حاضر بر اساس مدل مفهومی ارائه می‌شود. بر اساس این مدل، فرض اصلی این است که مؤلفه فرایند توان‌افزایی جوامع محلی با مشارکت مردم، بنیاد مستضعفان و دولت بر حکمروایی خوب روستایی اثرگذار است و جریان تأثیر و تأثر میان آن‌ها وجود دارد.

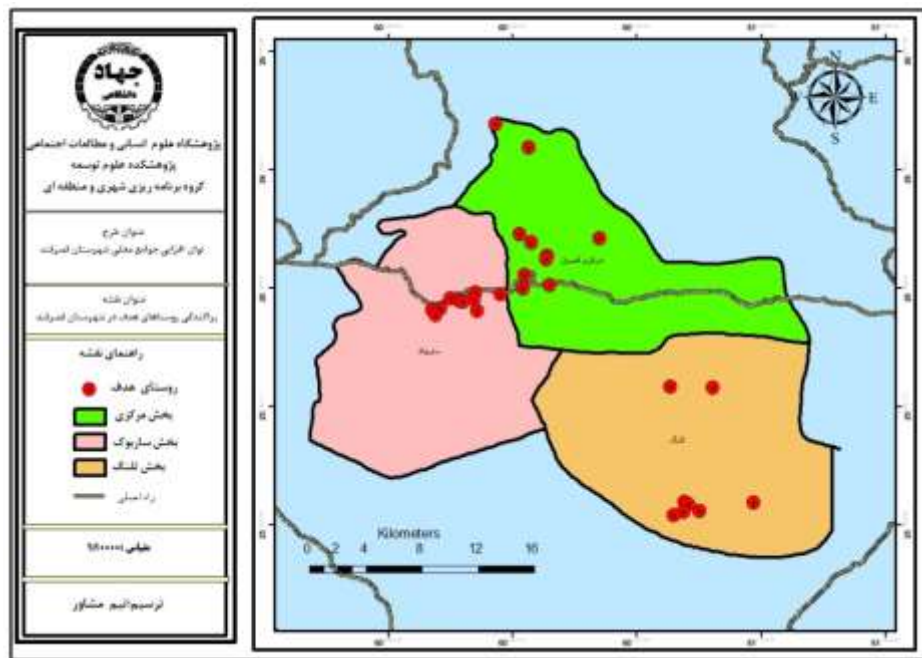

شکل ۱ مدل مفهومی تحقیق

۴- محدوده مورد مطالعه

شهرستان قصرقند در محدوده ۶۰ درجه و ۱۸ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۹ دقیقه طول شرقی و ۲۵ درجه و ۴۲ دقیقه تا ۲۶ درجه و ۳۲ دقیقه عرض شمالی در جنوب بلوچستان ایران قرار دارد. ارتفاع شهرستان از سطح آب‌های آزاد دنیا ۵۰۳ متر، مساحت آن

۶۱۱۰ کیلومتر مربع و جمعیت شهرستان ۵۹۵۰۴ نفر می‌باشد. شهرستان قصرقند دارای شرایط اقلیمی گرم و نیمه مرطوبی است. هرچند میزان بارش سالانه کمتر از ۲۰۰ میلیمتر است. لیکن رطوبت هوا نقش مهمی در تعدیل دمای هوای شهرستان دارد و هوای بسیار مطبوعی را در اغلب ایام سال در سطح شهرستان حاکم کرده است. در بین ماه‌های آبان تا فروردین که در غالب نواحی کشور سرما و بارش برف و باران حاکم است این شهرستان از شرایط بسیار ایدئال آب و هوایی برای گردشگران برخوردار است. قرارگیری شهرستان در مسیر مسیل رودخانه کاجو سبب شده در بخش‌هایی از سطح شهرستان در ایام گرم تابستان نیز محیطی مساعد برای گردشگران و اهالی فراهم گردد. شهرستان قصرقند دارای ۳ بخش مرکزی، ساربوک و تلنگ می‌باشد و در سال ۹۱ تبدیل به شهرستان شده است (استانداری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۸).

نقشه ۱ محدوده جغرافیایی مورد مطالعه

۵- روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش گردآوری داده‌ها، کیفی و مبتنی بر رهیافت ارزیابی مشارکتی روستایی PRA می‌باشد که با استفاده از مصاحبه نیم ساختاریافته داده‌های آن گردآوری شده است (ازکیا و همکاران، ۱۳۹۵: ۸۶). در فاز اول این طرح ۳۰ روستا از میان ۱۱۲ روستای بالای ۲۰ خانوار شهرستان به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شده‌اند و واحد تحلیل آن مردم محلی، دهیاری به‌عنوان بازوی اجرایی دولت در روستاهای این شهرستان و همچنین اعضای شورای اسلامی هستند.

۶- یافته‌های تحقیق

در قسمت یافته‌های تحقیق گام‌های ارزیابی مشارکتی روستایی شامل ۹ گام که به صورت میدانی و در قالب نشست‌های مشارکتی با مردم محلی صورت پذیرفته است، ارائه می‌گردد.

۱-۶- برگزاری نشست‌های اطلاع‌رسانی با هماهنگی شورا و دهیار

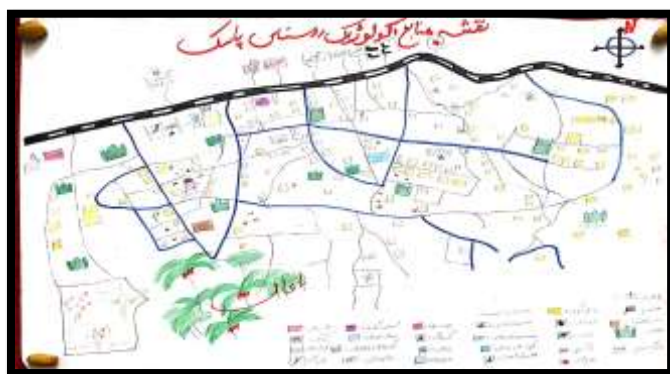
در این گام از ارزیابی مشارکتی، چپستی، ماهیت و اهداف طرح توان‌افزایی جوامع محلی شهرستان قصرقند توسط تیم اجرایی

طرح مدیر برای مردم محلی و دهیار و اعضای شورای هر روستا تبیین می‌گردد.

۲-۶- تهیه نقشه منابع اجتماعی و اکولوژیک در هر روستا

به‌منظور ترسیم نقشه منابع اجتماعی-اکولوژیک در جلسه‌ای که با حضور اهالی روستاها برگزار می‌شود، از اهالی خواسته می‌شود که ابتدا موقعیت محلی روستای خود را ترسیم و سپس اماکن و کاربری اراضی موجود روستا را مشخص کنند. در این گام اهالی با مشارکت یکدیگر و راهنمایی‌های تسهیلگران محل استقرار خانه‌ها، جاده‌ها، اراضی، منابع آب و... را مشخص می‌کنند.

۳-۶- گردش روستایی به‌منظور شناخت مسائل و مشکلات روستا

در این گام با توجه به هماهنگی‌های قبلی با دهیار و مردم محلی، به‌طور هدفمند از مهم‌ترین قابلیت‌ها و مشکلات در هر روستا بازدید به عمل می‌آید.

۶-۴- روندیابی تغییرات دسترسی به دارایی‌های اصلی معیشتی

برای کسب اطلاع درباره تاریخ و روند تغییرات دسترسی به دارایی‌های اصلی معیشتی در یک دهه اخیر در هر روستا پرسشنامه‌هایی تهیه می‌شود که در آن چند بازه زمانی در نظر گرفته شده است و از هر گروه از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود که درباره وضعیت روستا از نظر تغییرات موضوعات مهمی مانند کشاورزی، دامداری، وضعیت منابع آب و... بیندیشند و سپس با مشارکت و همفکری یکدیگر فرم‌های مربوطه تکمیل گردد.

۵-۶- تهیه تقویم روزانه و فصلی فعالیت اهالی روستا

در این گام به منظور بررسی زمان بندی فعالیت های اهالی روستا در ساعات های مختلف شبانه روز، نخست مشارکت کنندگان توسط تسهیلگران طرح توجیه می شوند. سپس هر گروه با رسم زمان ۲۴ ساعته بر روی پرسشنامه های مربوطه، فعالیت های خود را در ۲۴ ساعت شبانه روز به تفکیک سن و فصول کاری مشخص می کنند.

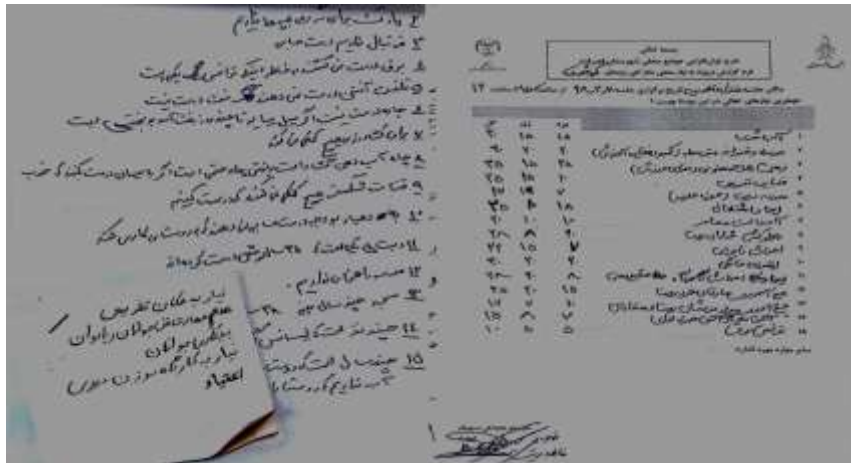

۶-۶- تهیه ماتریس هزینه -فایده فعالیت های اقتصادی

در این گام به منظور تهیه ماتریس هزینه فعالیت های اقتصادی در هر روستا پرسشنامه ای در اختیار مشارکت کنندگان قرار داده می شود و از آن ها خواسته می شود که سهم هر یک از فعالیت های اقتصادی همانند کشاورزی، دام پروری، صنایع دستی و ... از منابع درآمدی خانوار خود را مشخص کنند.

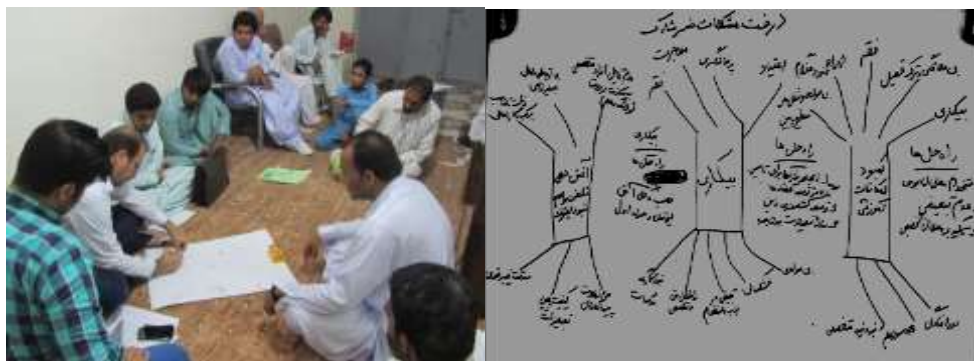
۷-۶- نیازسنجی مشارکتی و اولویت بندی نیازها

به منظور دستیابی به اهداف این گام یعنی نیازسنجی مشارکتی و اولویت بندی نیازهای روستا، تعداد ۴۰ کارت کاغذی بین مشارکت کنندگان و در دو گروه زنان و مردان (۲۰ کارت زنان و ۲۰ کارت مردان) توزیع و از آن ها خواسته می شود تا به ثبت نیازهای اصلی خود در این کارت ها بپردازند.

۶-۸- ترسیم درخت مشکل

در این گام با مشارکت اهالی سه مشکل اولویت دار و ریشه‌های آن در هر روستا شناسایی و از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود تا با همفکری یکدیگر برای حل این سه مشکل به ارائه راهکارها و راه‌حل بومی بپردازند و در نهایت سه درخت مشکل این روستا به صورت مشارکتی ترسیم می‌گردد.

۶-۹- تحلیل ذینفعان و ترسیم نمودار ون^۱

در این گام به منظور تحلیل ذینفعان و ترسیم نمودار ون از قبل به وسیله تیم اجرایی طرح توان‌افزایی و با مشارکت افراد مطلع و کارشناسان و برخی از اهالی روستا لیست افراد، سازمان‌ها و نهادهای تأثیرگذار در هر روستا تهیه و در فرم (ماتریس مقایسه زوجی) مربوطه وارد می‌گردد. در ادامه از اهالی و مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود تا از طریق مقایسه زوجی (دوبه‌دو) افراد و نهادها با یکدیگر از نظر میزان تأثیرگذاری، آن را با کمک تسهیلگران در فرم مربوطه برای شناخت اولویت افراد یا سازمان از نظر میزان تأثیرگذاری وارد کنند.

¹ - Venn Diagram

۷- نتیجه‌گیری

اجرای برنامه‌ها و رهیافت‌های بالا به پایین در مناطق روستایی هرچند باهدفی دلسوزانه و منطق مدرن به اجرا درمی‌آید؛ اما به خاطر نادیده انگاشتن خواست‌های مردم محلی و ناسازگاری با شرایط اجتماعی-فرهنگی این مناطق، همواره با شکست نسبی همراه بوده است. امروزه سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران با اجتناب از رهیافت‌های گذشته و روی آوردن به رهیافت‌های مردم‌نهاد و ارزش نهادن به نقش محوری جوامع محلی در راستای توسعه پایدار مفاهیمی همچون مشارکت محوری، مشارکت جویی و پاسخ‌گویی را مطرح نموده‌اند. در رهیافت‌های نوین که مبتنی بر حکمروایی خوب می‌باشد سیاست‌گذاران و تصمیم‌سازان با مشارکت مردم محلی در برآورده شدن انتظارات و منافع مشترک در جهت توانمندسازی جوامع محلی به‌عنوان تسهیلگر عمل می‌کنند. طرح توان‌افزایی جوامع محلی که توسط بنیاد مستضعفان در حال اجرا می‌باشد، نمونه‌ای از نظام‌های هماهنگ در سطح ملی به‌منظور توانمندسازی مردم محلی و الگوی موفق ملی برای تعیین راهبردها و سیاست‌ها در بستر حکمروایی خوب روستایی است. بر اساس این الگو خط‌مشی سازمانی و نهادی، در فضای امنیت روانی در جوامع محلی در حال شکل‌گیری است و زمینه‌ساز تصمیم‌های منطقه‌ای شده است. تشخیص درست و به‌موقع نیازهای جوامع محلی، افزون بر تصمیم‌سازی مناسب می‌توان تسهیلگر اجرای چشم‌انداز توسعه در کشور بود. بنابراین، این پروژه با تعیین دقیق نیازها به‌صورت ارزیابی مشارکتی روستایی PRA (با مشارکت مردم، دولت و بنیاد مستضعفان) می‌تواند برای اولین بار در ایران گامی فراتر از رویکردهای گذشته (بالا به پایین) بردارد و نویدبخش حکمروایی خوب روستایی که مبتنی بر مشارکت مردم، دولت و بخش خصوصی است، در آینده‌ای نزدیک باشد. برگزاری کارگاه‌های مشارکتی که در بند ارائه‌ی یافته‌های این تحقیق ۹ گام آن از مدنظر گذشت، به‌منظور تعیین نیازها می‌تواند علاوه بر اعتمادسازی، حضور فعال جوامع روستایی را در تصمیم‌گیری‌ها افزایش دهد و پل ارتباطی بین این جوامع و کارشناسان باشد.

۸- منابع

افتخاری، علیرضا (۱۳۹۳)، مدیریت توسعه روستایی (بنیان‌های نظری): تهران، انتشارات سمت
ازکیا، مصطفی، زارع، عادل، ایمانی، علی (۱۳۹۵)، رهیافت‌ها و روش‌های تحقیق کیفی در توسعه روستایی: تهران، نشر نی
استاندارای استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۸)؛ معرفی ویژگی‌های جغرافیایی شهرستان قصرقند
عظیمی آملی، جلال و افتخاری، عبدالرضا (۱۳۹۳)، حکمروایی روستایی (مدیریت توسعه پایدار): تهران، انتشارات سمت

طالب، مهدی، (۱۳۸۹)؛ مدیریت روستایی در ایران: تهران، انتشارات سمت
رضوانی محمدرضا، (۱۳۹۰)، برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران: تهران، نشر قومس
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی، (۱۳۹۷)؛ طرح توان‌افزایی جوامع محلی شهرستان قصرقند:
تهران، در حال اجرا
دانشنامه مدیریت شهری و روستایی، (۱۳۸۹): تهران، انتشارات سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور

Jessop, B. (2001). Good governance and the urban question: on managing the contradictions of neo-liberalism. published by the Department of Sociology, Lancaster University. Retrieved August, 13, 2001.

Local communities empowering and good rural governance

Majid saeidirad¹, Asad razani², naghi asgari³, Ali ranjbaraki⁴

¹ Ph.D, Geography and Rural planning, *Shahid Beheshti University*
Tehran, iran, majid.saeidirad@yahoo.com

² Faculty Member of Humanities and Social Studies Institute

Tehran, iran,razani22@gmail.com

³ Faculty Member of Humanities and Social Studies Institute
Tehran, iran,asgarilajayer@yahoo.com

⁴ Faculty Member of Humanities and Social Studies Institute
Tehran, iran,A.ranjbaraki@gmail.com

Corresponding author: majid.saeidirad@yahoo.com

Copyright © 2019 The First National Congress of Governance. All rights reserved.

Abstract. In the last few years, the Islamic Revolution's Mostazafan Foundation (Alavi Foundation) has focused on the development and deprivation of deprived areas of the country and on achieving social justice, economic growth and conservation of natural resources and the environment by examining the country's rural development models, development model and community development. It has designed and operated in various county. One of the projects of Qasrqand local communities' empowerment project is one of the projects that will be implemented by Alavi Foundation in order to improve the development of rural and deprived areas for more than 20 households in Qasrqand County of Sistan and Baluchestan province. In the first phase of the project, 30 villages were selected from 112 villages in the top 20 households and completed by the PRA Method, which mobilized the local community in collaboration with the Alavi Foundation, the government and local people. In this qualitative study, we attempt to describe the results of this step, which were gathered by semi-structured interviews.

Keywords: Local communities Empowering, Participate, good rural governance, Qasrqand County, Sistan and Baluchistan province